

FIGYELŐ

Glatz Ferenc:

Helytörténeti forráskiadásunk módszertani kérdéseiről (Forráskiadványok 1918—1919 történetéről)

Központi és vidéki forrásanyag

Amikor Horváth Mihály, mint a magyar történész közélet vezető alakja, 1869-ben a magyar történelem forrásainak összegyűjtését jelölte meg hazai történetkutatóink legfontosabb feladatának, akkor szinte természetesnek tartotta, hogy „azon egyes vonások anyagát, melyekből nemzetünk belső, társadalmi, szellemi s erkölcsi életének képét a lefolyt századokban összeállíthassuk”, „*az ország külön részeiben fölfedezett vagy fölfedezendő legkülönbözőbb okmányokban*” kell „összekeresnünk”.¹ A magyar történelem — s ekkor elsősorban a középkorra gondoltak — forrásanyagának feltárását valóban országos kiterjedtségben akarták véghezvinni a kor kutatói. S ezekből az évekből akkori történetíróinktól bőven idézhetnénk kijelentéseket, tetteket, melyek azt bizonyítják, hogy nemcsak a vezető szervek anyagainak megismerését értették a korszak forrásainak feltárásán, hanem ezzel teljesen egyenrangú helyet kapott terveikben a vidéki levéltári, irattári anyagok kutatása. A Dunántúli Történetkedvelők hagyományait folytatva teszik közzé Fraknoi Vilmos és Pesty Frigyes a Századokban „tervrajzukat”,² mely egy-egy megyei monográfia megírásának vázát mutatja, közli Nagy Iván az egyes vármegyék, városok történetére vonatkozó irodalom-gyűjtését, s szól a problematikához érdemben Ipolyi Arnold, a fiatal Márki Sándor, és több más történészünk.³ De idézhetnénk történetírásunk történetének későbbi szakaszából is példákat arra vonatkozóan, hogy a történetírás általános kérdéseit végiggondoló majd minden történetírónk úgy vélekedett: *az ország története megírásának országos kiterjedtségű forrásbázison kell alapulnia*. Foglalkozik a kérdéssel Pauler Gyula,⁴ Tagányi Károly hatalmas jegyzetanyaga a vidéki levéltári fondok gondos számbavételéről tanúskodik,⁵ később a fiatal Szekfű írja le: mennyire érezzük az „ország egy-egy kisebb területével” való foglalkozás hiányát.⁶ Említhetnénk Domanovszkyt, majd a kérdést koncepciózusan felvető Mályusz Elemért, s a tanítványai tolla alól kikerült megye-monográfiákat.

¹ Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulat Ipoly-ságon 1869. szept. 20-dikán tartott vidéki ülésén. Századok, 1869. 516. l.

² *Frankl Vilmos—Pesty Frigyes: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. Századok, 1872. 412—416. l.*

³ *Nagy Iván: Helyi monographiák. Századok, 1870. 88—96. l.; Ipolyi Arnold: Pótlékul . . . a helyi monográfiákhoz. Uo. 191—194. l. Márki Sándor: A vármegyei monographiák megírása érdekében. Századok, 1869. 681—682. l.*

⁴ Adatok a megyei levéltáraink ismeretéhez. Századok, 1881. 402—410. l.

⁵ Vö. Tagányi Károly anyaggyűjtésével és a vidéki levéltárakat is érintő feljegyzéseivel. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKK). Különös tekintettel a hazai jogszokásokról készült anyaggyűjtését (Quart. H. 2287), levéltári katalógusait (Fol. H. 1572) és Thallóczyhoz frott leveleit (1881. máj. 31.; 1890. ápr. 26.).

⁶ OSzKK Fol. Hung. 1900. 26. l. Szekfű Gyulának Karácson Imre török—magyar oklevéltárához készített bevezetője.

E történeti példák után — melyek sorát folytathatnánk más típusú (pl. szakbibliográfiák) kiadványokkal — joggal vetődik fel a mai kutatóban: vajon az új és legújabb korrallal foglalkozó történetírásunk olyan komolyan veszi-e a vidéki forrásanyag megismerését, mint korábban a medievisztikusok? Vajon a legújabbkori magyar történelem megismerésének jelenlegi szakaszán nem lenne-e sürgető a vidéki forrásanyagok komolyabb méretű és színvonalú feltárása?

E kérdés részletes taglalására, amely a legújabb-korrallal foglalkozó történetírásunk legfontosabb módszertani kérdései közé sorolható, nem térhetünk ki e helyen. Hiszen olyan kérdéskörökkel kellene foglalkoznunk, mint a „helytörténetírás”-nak elnevezett studiummal kapcsolatos uralkodó — megítélésünk szerint nem mindig helyes — koncepciók vitatása, a történettudományban kialakult „munkamegosztás” helytelen volta stb. Itt inkább csak a problematikával való foglalkozás indoklásaként kívánjuk két szempontra a figyelmet felhívni.

Közismert és számtalanszor leírt gondja legújabb korrallal foglalkozó történetírásunknak, hogy az újkori hatalmas forrástermésből gyakran épp a döntő események történetére marad fenn szűk anyag, nagy gondot okozva a kutatóknak, aki a korszak aprólékos, részletes megismerésére törekszik. Annak ellenére, hogy történészeink ezt évek óta hangoztatják, lényegében ugyanazon korszak kutatói ugyanazon forrásanyagot kutatják, s a már többször átlapozott iratkötegeket veszik újból és újból elő.

Pedig tapasztalataink azt mutatják, hogy igen gyakran a vidéki, városi, megyei levéltári anyagokból rekonstruálhatjuk több olyan esemény történetét, melyről a központi irattermelő szervezetek az Országos Levéltárban levő állagai esetleg keveset, vagy semmit sem vallanak. Nem is szólva arról, hogy a miniszteriális szervek leiratai, levelei a megyei, városi főispánhoz, vagy éppen a főispán és a miniszter, államtitkár adott ügyvel kapcsolatos levelezéséből mennyi értékes adalék, új szempont kerül felszínre.

Ha a felvetett kérdéshez — az új- és legújabbkori történeti kutatásunk forduljon jobban a vidéki forrásanyagok felé — az újkori irattermelés oldaláról közelítünk, azt is mondhatnánk: ahogy a legújabb korban a technika, a tömegkommunikációs eszközök fejlődnek — a politikai események sodrása mind szélesebbkörű (gyorsabbak, jobbak a vidék értesülései, szinte mindennel kapcsolatban azonnal állást foglalnak stb.), a politikai élet központja és a vidéki politika nem válik már annyira el, mint a korábbi évszázadokban (különösen feltűnő ez olyan időszakban, amikor a kormányzat centralizáltabb). Természetes, hogy mindez tükröződik a korszak irattermelésén is: ahogy a központi és vidéki irattermelő szervek kapcsolata rendezettebb, szorosabb és mind több ügykörre kiterjed, úgy az iratanyagok között is mind több a szorosan egymáshoz kapcsolódó szál.

De nemcsak a központi döntő politikai események pontosabb rekonstruálásának esetleges lehetősége ösztönözheti az új- és legújabbkorrallal foglalkozó kutatókat a vidéki anyagok feltárására, hanem az az igény is, hogy — mint arra XIX. századi történetíróink is gondoltak — mind a politika, mind a gazdaság, mind a kultúrtörténeti témákat *országos* kiterjedtségben vizsgálják. Ahogy pl. mind kisebb politikatörténeti témák szerepelnek a kutatási programokban (kormányok politikája vagy annak részletei) egyre nagyobb lehetőség kínálkoznék — s a társadalomtörténeti szempontok fokozott előtérbe kerülése ezt meg is fogja követelni —, hogy a vidék (az ország lakosságának mintegy 8/10-e) társadalmi-politikai kérdéseinek feltárása ne essék ki a kutatások köréből.

A kérdés tudományszervezési részére — hogy ti. mennyire helyes vagy helytelen, hogy az ország területe nagy részének legújabbkori történelme elsősorban a vidéki kutatók munkaprogramjában kap helyet, s hogy a fővárosi kutatók elhanyagolják a helyi anyagok feldolgozását, — nem kívánunk itt kitérni; s az ehhez közvetlenül kapcsolódó másik kérdésre sem: miként illeszkedik az országos (központi) kutatási tervekbe a számottevő, vidéken tevékenykedő „helytörténész” munkássága. Tény, hogy egyfajta — helyte-

1
 en — „munkamegosztás” alakult ki a legújabbkorral foglalkozó történészek népes táborában. Ezért is van az, hogy ha valaki azt a kérdést akarja felvetni, hogy a vidéki forrásanyagok miként kapcsolódnak be a szaktudományos kutatás követelményei szerint a legújabbkori történelmünkkel foglalkozó kutatásokba, — a vidéki, ún. „helytörténeti” kiadványainkhoz kell fordulnia.

Az elmúlt hónapokban több, 1918—1919 évfordulójára készült helytörténeti kiadványt tekintettünk át. A rendkívül gazdag helyi irodalomból, — mely mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy a forradalmi események megvilágításánál történeti irodalmunk messze túllépett a központi kormánysszervek anyagainak feltárásán — úgy éreztük, érdemes foglalkozni külön is a *forráskiadványokkal* azért, mert megítélésünk szerint történetírásunkban általában a forráskiadás — különösen az új- és legújabbkori témák esetében — talán több figyelmet érdemelne. (Gondoljunk csak arra, hogy pl. nincs egységes forráskiadási szabályzatunk; a kiadványok kimunkáltsága nemegyszer sok kívánnivalót hagy maga után stb.)

Ugyanakkor rokonszenves vonásnak tűnik az, hogy a forráskiadványok száma épp a politikailag is jelentős történelmi évfordulók, megemlékezések keretében jelentősen szaporodott. Ezek olvasása közben merült fel bennünk néhány részben módszertani vagy archeográfiai jellegű, részben legújabbkori kutatásaink forrásbázisának kérdéseit is érintő észrevétel, melyek inkább csak a hangosan-gondolkodás, talán kissé a figyelem-felhívás, mintsem a kritika igényével fogalmazódtak meg.⁷

Feldolgozások—forráskiadványok

A forráskiadvány mint a történeti irodalom egyik műfaja hosszú ideig háttérbe szorult a helyi kiadványok között. Érzésünk szerint ez — a forráskiadványok iránti szaktudományos igények egy időben történt általános mellőzésén kívül — végső soron a mai „helytörténet—országos történet” munkamegosztás következménye. A helyi események, folyamatok kutatásának ösztönzése szinte teljesen a helyi tanácsi, párt- és kulturális szervek hatáskörébe tartozik, akik elsősorban bizonyos agitációs-propagandisztikus igényből kiindulva nagyobb vagy kisebb *feldolgozásokat* készíttetnek a helység vagy vidék történetéről. E szemponthoz járul még — mint erre már többször felhívták a

⁷ A legjelentősebb kiadványok — melyekre írásunkban hivatkozni fogunk — a következők:

„Békés megye 1918—1919-ben.” Válogatott dokumentumok. Összeállították Szabó Ferenc — G. Vass István. Békéscsaba. 1968. 117 l. — „Válogatott források a Tanácsköztársaság Borsod megyei történetéhez” (közli: *Román János*). „A Magyar Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon” (Miskolc, 1969) c. kötetben 141—257. l. — „A Székesfehérvári Munkás-, Katona- és Földművestanács, a Forradalmi Néptanács, a Városi Intéző Bizottság és a Városi Tanács üléseinek jegyzőkönyvei”. Közli: *Farkas Gábor*. „Fejér Megyei Történeti Évkönyv” (Székesfehérvár, 1969) 2. 265—330. l. — „A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében (1918—1919).” Dokumentumgyűjtemény. Kiadja az MSZMP Heves megyei Bizottsága és a Heves megyei Tanács. Eger, é. n. 260 l. — „Az ember a napfénybe néz . . .” Szöveggyűjtemény a Tanácsköztársaság 133 napjáról Komárom megyében. Összeállította és a jegyzeteket készítette: *Kovács Emil*. Tatabánya, 1968. 359 l. — „Iratok Pest megye történetéhez 1918—1919” (Okmányközlés). Szerkesztette: Csicsay Iván, Göndics Zoltán, Kende János, Koltai Sándorné, Lakatos Ernő. MSZMP Pest megyei Bizottsága. Pest megyei tanács. Bpest. 1969. 482 l. — „Dokumentumok” (közli: *Balogh István, Német Péterné*). „A Magyar Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmárban” (h. és é. nélkül) c. kötetben 147—182. l. — Tárgyalásunkban nem térünk ki azokra a kisebb kötetekre, melyek csak a helyi sajtóanyagból közölnek válogatást tematikus csoportosításban vagy kronológiai rendben.

figyelmet a „helytörténettel” foglalkozó történéseink — a szerzők nem mindig megfelelő kiválasztása és a nem elégséges szakmai körültekintés, melyek következtében igen sok hibás szemléletű feldolgozás születik. Hogy csak a leggyakoribb esetre utaljunk: a helyi eseményeket igen sokszor a nagy országos szintézisekből ismert címszavak alá sorakoztatva dolgozzák fel,⁸ s a helyi történet épp az országos képet gazdagító színeit veszti el.

Ugyanakkor a helyi kutatók nem is kaptak mindig megfelelő ösztönzést arra, hogy azt a sokszínű forrásanyagot, melyet a vidéki forrásörző helyeink rejtenek, szakszerűen, aprólékos munkával, gondos apparátussal készült forrásközleményekben közzétegyék, s elősegítsék ezáltal, hogy magas szintű helyi ill. országos hatókörű történeti összefoglalók készüljenek ezekre épülve. S mivel a „központban levő” kutatók nagy része a 100 évvel ezelőtti történéseknel nehezebben hagyják oda Budapestet a vidéki forrásanyag kedvéért, — az értékes legújabbkori vidéki iratanyag, mely ezer és ezer szállal kapcsolódik a központi forrásanyaghoz, nem járul hozzá a kívánatos mértékben történetkutatásunk már jelzett irányú fejlődéséhez.

Az utóbbi évtizedek épp e tendenciája miatt vettük nagy örömmel kézbe az 1918—19 évfordulójára összeállított forráskiadványokat. Ezek a kiadványok épp arról győzhetnek még bennünket, hogy a legújabbkorral foglalkozó történetírásunk mai helyzetében bizonyos vonatkozásokban a forráskiadványoknak a feldolgozásoknál is nagyobb jelentősége lehet. E véleményünk indokoltságát legjobban talán egy olyan helyi példa támaszthatja alá, ahol feldolgozás és forráskiadás együttesen jelent meg a megye forradalom alatti történetéről s kínálgzik is az összehasonlítás. Nézzük ilyen szempontból a Borsod megyei tanácsköztársasági kötetet.

Borsodban talán a legszínvonalasabb vidéki összefoglalás készült a megye 1918—19. évi történetéről. A jól megírt s szerkesztett kötetben helyet kapott Román János összeállításában és sajtó alá rendezésében a megye Tanácsköztársaság alatti történetének válogatott iratgyűjteménye. Mint a bevezetés is elmondja: a kötet fejezeteinek szerzői munkájukban jórészt az itt közölt forráscsoportokra is támaszkodtak — mégis az olvasó a feldolgozáshoz képest a helyi események igen sok új vonásáról tájékozódhat az iratokból. Sőt, nem kisebbítjük a feldolgozás értékét, ha azt mondjuk: ezekből az iratokból érezzük legjobban a forradalmi napok hangulatát. A közgondolkodásra igen jól vet fényt, ha felfigyelünk a tisztviselők hűségesküjének „indokai”-ra („a végveszélyben levő hazánk megmentése s az emberi jogok kivívásának szent céljával megalakult Magyar Tanácsköztársaság” védelme — 6. sz.); a kommunizmusról terjesztett — s mint egyes helyekről a feljelentés mondja: „agent provokatórők” által terjesztett — rémhírekre: hogy a gazdák minden termését kommunizálni fogják, más esetben: minden magántulajdonban levő házat állami tulajdonba vesznek (47. sz., 15. sz.) stb. Olvashatunk azokról a téves, gyakran utopisztikus vagy anarchikus vonásokat mutató elképzelésekről, melyek az új államrend kialakításakor a helyi vezetők gondolkodásában is felbukkantak. Igaz pl., hogy a lakóházak köztulajdonbavételéről terjesztett hírek ellen a vármegyei direktorium fellép (15. sz.), de ugyanakkor a direktoriumnak a szirmai munkástanácshoz intézett rendeletében az eredeti fogalmazványokon még az szerepelt, hogy: „a kisbirtokok, valamint a falusi házak *egyelőre* (kiemelés tőlem — G. F.) tulajdonosaik birtokában maradnak”; s csak a végleges szövegben törölték az „egyelőre” szót (17. sz.). Alsóbb szinten pedig előfordult, hogy mindenkitől elvették a faluban a 4000 koronán felüli pénzüsszeget,

⁸ Vö. legutóbb: Benda Kálmán: A helytörténetírás problémái. Előadás a Történelmi Társulat 1968. augusztus 26—28-i vándorgyűlésén. Ism. Századok, 1969. — Továbbá: L. Nagy Zsuzsa: Az 1918—19-es forradalmak és a helytörténeti kutatás néhány problémája. Levéltári Szemle, 1969. 1. sz. 257—259. l.

más esetben a helyi zsidó kereskedőtől a cukrot, s „haszonnal” eladták (21. sz.). Hallunk a munkás-paraszt tanácsok mindennapi gondjairól, látjuk, hogy a régi tisztviselői garnitúra mellé tisztségbe került szegény elemeknek — kiknek vezetési vagy közigazgatási gyakorlatuk nem volt — milyen problémákkal kellett az egyébként is igen nehéz gazdasági, politikai körülmények között megküzdeniök. Azzal sem voltak tisztában nem egyszer, hogy mi a hatáskörük, kihez kell a megyei apparátusban fordulniok, ki adhat rendelkezést a textil-anyagokra vonatkozóan, a gabona-félék árainak megállapítására (8a, 8b. sz.) stb. Beszámolnak a jelentések az apróbb falusi esetekről, a volt jegyző manipulációjáról, melynek következtében a falusi tanácsba egyik helyen pl. csak 50-60 holdas gazdag parasztek kerültek. Érzékelnünk tudjuk — minden prekoncepció nélkül — a cseh burzsoá csapatok betörése kiváltotta hatást: a forradalmárok egy részének elhurcolását, a régi apparátus akcióbalendülését és a segítségükkel lefolytatott rekvirálást, a besugós által cseszlovak kézre került kommunisták megverését, s mindennek lecsapódását a Tanács hatalom oldalán érző szegénységben.

És sorolhatnánk az iratok jelezte kérdésköröket: az új közigazgatás kiépülésének nehézségét, az egyszerű emberekben feltörő igényt a közélet demokratizálása iránt, az ellátási nehézségek legyőzésére tett kísérleteket, és így tovább. Mindezen felül az iratokból érezzük csak azt — a tanulmányok „fesztes” gondolatvezetéséből általában kimaradó — hangulat- és hangnembváltozást, mely az új állam ügyeinek járási, községi szinten való intézése közben is „bevetté” vált: az ismert hivatkozások mellett („Születési előjog, rang, profitra dolgozó tőke . . . nincs többé!” — 16. sz.) a hivatali szokincs változását, kieserődését, az „elvtárs” szó használatát stb.

A mindennapi élet azon sokszínűsége tárul az iratokból elénk, mely a legújabbkorral foglalkozó történeti feldolgozásainkból minduntalan kimarad, s amely sokszínűség az országos feldolgozásokban csak úgy érvényesülhet, ha a különböző vidékek forrásanyaga feltárára, majd feldolgozásra kerül. Ebből — a válogatásnál érvényesülő — szempontból a dokumentumkiadványok majd mindegyike dícséretesnek mondható. A Borsod megyein kívül különben a Heves megyei kötet ad igen szép, a mindennapi vidéki, városi és falusi életet (élélmezést, ellátást, rekvirálást, árkérdéseket, piacviszonyokat, sztrájkokat) bemutató képet. A legnagyobb terjedelmű Pest megyei kötet érdeme pedig e téren az, hogy a Tanácsköztársaság leverését követő hónapok ellenforradalmi hullámát a megye helyiségeiben uralkodó tanácsalanságot, zűrzavart, a kommunisták s a Tanácsköztársaság tisztségviselőinek üldözését, vagy egyes volt vezetők köpönyögforogató magatartását is bemutatja. (Csak zárójelben utalunk itt a szerkesztők remek érzékére, amikor Kökény Dezső polgármester esetét — aki 1919 áprilisában esküdözött, hogy ő „mindig szívvel-lélekkel szocialista volt”, majd augusztus 6-án „az aljas piszok, gaz rendszer”-ről szónokolt, — megfelelően kiemelték. — 299. sz.)

Vagyis a vidéki legújabbkori források kiadása egyrészt hozzájárulhat ahhoz, hogy történetírásunk vizsgálódási köre az eddiginél inkább legyen „országos”; ugyanakkor ezen országos történeti képet sokszínűvé is teszi, felhívja figyelmünket annak szükségére is, hogy legújabbkori történelmünket szélesebb tematikával tárjuk fel.

A helyi forráskiadványok ez általános fontosságának hangsúlyozása után lássuk a majdnem egyidőben megjelent kötetek néhány fontosabb problémáját.

Iratválogatás — iratrendezés

A kötetek összeállításáról két szempontból szeretnék szólni: 1. *forrásbázisukról* és 2. az iratok kötetben belüli *elrendezésének* módjáról.

1. A forrásbázis problematikája lényegében két kérdéskörre bontható: a) *területileg* honnan válogassák össze a kötet anyagát (azaz szorítkozzanak-e a helyi anyagok kiadú-

sára, vagy a megyére vonatkozó másutt — más megyében, központi szerveknél — keletkezett forrásokat is együtt adják ki a helyiekkel), *b*) másrészt milyen *típusú* forrásanyagok kerüljenek egy kötetbe? (Sajtó, levéltári iratok, visszaemlékezések vegyesen, vagy külön-külön?)

a) Az ideális kétségtelenül az a válogatás lenne, mely az azonos provenienciájú anyagot rendezné sajtó alá, azaz egyazon irattermelő szerv visszamaradt iratanyagát. Amíg azonban az iratanyag levéltári elrendezésénél ez az elv kétségtelenül az egyetlen maradéktalanul helyes elv, addig az új- és legújabbkori forráskiadásnál igen ritkán adódik az a lehetőség, hogy történetileg is fontos ilyen „kompakt” iratanyag kerül a kutató kezére. Így a helyi kiadványoknál is ritkán találkozunk ilyen esetekkel (pl. Farkas Gábor forrásközleménye a Fejérmegyei Évkönyvben). Ha még ehhez hozzászámítjuk, hogy általában épp a forradalmi időszakok történetére vonatkozóan a forrásanyag igen hiányos, a forrásválogatás köre igen szűk, akkor teljesen érthetővé válik az összeállítók azon törekvése, hogy a megye adott korszakbeli történetére vonatkozó, bárhol fellelhető forrásokból válogassanak. Mind a Békés, mind a Borsod, Pest, Komárom, Heves, Szabolcs-Szatmár megyei kötet különböző irattermelő szervek irataiból állt össze. A megyei anyagot a központi vagy más megyében keletkezett forráscsoportok egészítik ki: általában az Országos Levéltár, a Párttörténeti Archívum vagy központi újságok cikkei képezik a megyében keletkezett anyag kiegészítését. Kétségtelen, hogy ebben az esetben a válogatás köre határainak megvonása kissé esetleges lehet, hiszen a különböző forrásörző intézmények anyagait (egyházi levéltárak, kéziratárak stb.) korántsem ismerhetik oly teljességgel, mint a helyi iratokat vagy újságokat. Mégis e tekintetben általában helyes elv érvényesül a kiadványokban: törekvés a teljes megyei forrásbázis áttekintésére, — talán azt is mondhatnánk: a középpontban a helyi forrásanyag áll —, s ehhez (mennyiségüket tekintve is) kiegészítésül csatlakoznak a máshonnan származó források.

b) A források különböző típusai együvéválogatásának vagy szétválasztásának kérdése már több megoldási lehetőséget vet fel. Ezek a kötet jellegét is befolyásolják. Attól függően ugyanis, hogy milyen céllal állnak össze a kiadványok (tudományos, tudományos ismeretterjesztő vagy kimondottan propagandisztikus-népszerűsítő) — különböző igényeket támaszthatunk velük szemben.

A *szaktudomány* követelménye kétségtelenül abból indul ki, hogy a témát általában kutató történésznek a helyi kiadott forrásanyag az eredeti iratok ismételt átnézését pótolja. Vagyis: a téma egész helyi levéltári anyagára épüljön a kiadvány (feltüntetve és a jegyzetelésnél felhasználva azon iratokat is, melyek kimaradtak a válogatásnál), ugyanakkor más típusú forrásanyag csakis kiegészítőként — jegyzetekben, iratok bevezetőiben — kerüljön felhasználásra. Igaz tehát, hogy az irattermelés szerinti fondok kiadását — épp az ilyen forrásanyag általában szűk volta miatt — nem követelhetjük, azt azonban igen, hogy a kötetben ne keveredjék pl. a korabeli közigazgatás, igazságszolgáltatás stb. során keletkezett iratanyag a fővárosi lapok helyi eseményekről számot adó cikkeivel, vagy talán a sokkal később keletkezett visszaemlékezéssel.

Ilyen szempontból a Borsod megyei kötetet emelhetjük ki, ahol csakis a már korábban idézett iratanyagra építette forrásközleményét Román János. A Pest megyei kötet anyagát is jórészt a megyei ill. központi iratanyag adja. Itt azonban az összeállítók láthatóan többféle feladatot tűztek maguk elé: nemcsak fennmaradt 1918–19. évi iratokból közöltek válogatást, hanem kiindulva egy másfajta igényből — hogy ti. a forradalmak megyei eseményeit dokumentálják — kevésbé a források típusaira való tekintettel válogattak a helyi lapokból (a helyi hivatalos lap, Ceglédi Újság, Budapest és Környéke stb.) a központi újságokból (Vörös Újság, Proletár stb.) olyan cikkeket, riportokat, melyek Pest megyei községekben, falvakban lezajlott eseményekről tanúskodnak. A kötet felhasználási köre így kétségtelenül igen kiszélesedett, minden Pest megye

1918—19-es története iránt érdeklődő nagy haszonnal forgathatja. S ha ezáltal nem is a megyei iratanyag áll előtérben (a közölt és környezetéből kiragadott akta irattanilag is pontos feldolgozása, s esetleg annak feltüntetése is, hogy milyen mennyiségű azonos vagy hasonló tárgyú iratból lett kiválogatva stb.) — mégis a Pest megyei kötet ezt a már ismeretterjesztő funkciót is tudományosan tölti be. Hasonlóan mintaszerű a tudományos ismeretterjesztés terén a Békés megyei kötet, ahol Szabó Ferenc igen nagy anyagismeretről tanúskodó módon, frappáns, egyes helyeken irattanilag is kimerítő útmutatásokat ad a helyi eseményekről valló közölt újság és iratanyag, valamint a hozzájuk kapcsolódó, közlésre nem került források viszonyáról. Amíg tehát *a szigorúan szaktudományos kiadványtól azt kívánjuk, hogy a választott téma-körben a körülhatárolt azonos típusú forrásanyagot a keletkezés és fennmaradás körülményeinek minél teljesebb megvilágításával hozza a felszínre, s a korabeli eseménytörténetnek az iratokhoz is kapcsolódó szílei az alapos jegyzetelésben, irat-bevezetőben kapjanak helyet, addig a tudományos igényű népszerűsítő munkában a dokumentálni választott történés áll a középpontban, amely korabeli, nem feltétlenül azonos típusú, azonos forrásértékű forráscsoportok alapján bontakozik ki az olvasó előtt.*

Talán annyit mindjárt hozzá is teszünk: a forrásválogatás terén a tudományos jellegű ismeretterjesztés egyik feltételének tartjuk, hogy a helyi levéltári anyag domináljon a kiadványban. Az elsődleges forrásanyag meggyőző erejét ne gyengítsék a legtöbbször a maguk idején sem ellenőrzött, vagy éppen propagandisztikus indítékból született újságcikkek. Igen rokonszenvesnek látszik az a törekvés, hogy — vagy a levéltári források hiányossága vagy éppen a forrásanyag igen bő volta miatt — külön válogatást adjanak közre a korabeli sajtóból (pl. Szabolcs-Szatmár megyében, Pest megyében, Győr-Sopron megyében). S hasonlóan dicséretes, hogy már nem találkozhatunk olyan — korábban egyes munkásmozgalomtörténeti kiadványokban előforduló — esetekkel, hogy az egykorú források közé később íródott cikkeket vagy visszaemlékezéseket is vegyítsenek.

2. Mielőtt az iratok elrendezéséről szólnánk, röviden szóljunk a forráskiadványok tematikus voltáról.

Annyi talán az eddig elmondottakból is kiderült, hogy mind az „ideálisabb” azonos forrás-állagból származó kiadványokat (pl. közgyűlési jegyzőkönyvek, vagy főispáni bizalmas iratok stb.) mind a tematikusan összeállított (mint pl. az 1918—19. évi kötetek jó része, adott történeti eseménysorozat okirattára stb.) köteteket jogosultaknak tartjuk. Noha ez utóbbi esetben fokozottan fennáll az iratanyagból való önkényes — és a valóságos helyzettől könnyen eltávolodó — válogatás veszélye.

Másként kell szerintünk megítélni viszont az *iratelrendezés* tematikus voltát, vagyis amikor a kötetben belül nem az iratanyag adta kronologikus rend szerint közöljük a forrásokat, hanem az általunk adott kisebb tematikus egységekbe rendezzük. Hadd bocsássam előre: a gyakran előforduló — és a helyi kiadványoknál nagy veszélynek számító — prekoncepciók egyik eszköze e forrásközlési mód. Sajnos több helyi kiadvány ilyen iratrendezéssel készült. (A szigorú kronológiai rendet csak a borsodi, a szabolcs-szatmári, a Pest megyei kötet tartja be, a Békés megyei füzetben a szerzők megkísérelték a két szempontot összeegyeztetni: többnyire betartják a kronológiát, de a tematikus „fejezetek”-ről nem mondtak le.)

Hogy világosan érzékeltessük kifogásainkat, vegyünk például az e tekintetben legkevésbé sikerült kötetet, a Komárom megyeit. Összeállítója, Kovács Emil, szép munkát végzett, nagy forrásanyagot gyűjtött össze az Esztergomi Állami Levéltárból, a megyei sajtóanyagból, a Párttörténeti Archivumból stb. A források jegyzetanyaga óriási és alapos; átolvasásával a megye egész Tanácsköztársaság alatti története kibontakozik szemünk előtt. De a dokumentumanyagot a szerző a következő fejezetekre bontja: I. A Tanácsköztársaság megalakulása és a tanács hatalom megszervezése. II. Pártélet-pártpolitika.

III. A Tanácsköztársaság államhatalmi szervezetének kiépülése és tevékenysége, IV. A szocialista gazdálkodási rendszer és termelés megszervezése. V. Szemlények a Tanácsköztársaság szociális intézkedéseinek köréből megyénkben. VI. Művelődésügy megyénkben a Tanácsköztársaság idején. VII. Az ellenforradalmi aknamunka és a Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborúja. — Sőt egy-egy fejezet további alfejezetekre osztódik: A II. fejezet (Pártélet-pártpolitika) pl. ilyen felépítésű: II/A pártszervezetek és -szervek kiépítése; II/B Politikai agitáció és propagandamunka; II/C Szakszervezeti mozgalom; II/D Az első szabad május elseje megünneplése. — Mit von maga után ez a csoportosítás? Azt pl., hogy a II/A alfejezetben a 14. sz. alatt olvashatjuk az Esztergomi Népszavában közzétett meghívót a pártgyűlésre (jún. 22.), ezután az újság beszámolóját a június 19-i pártgyűlésről, majd végül a beszámolót a júliusi pártgyűlésről. Jogosan vetődik fel: a sok lényeges (a szervezeti kérdéseken messze túlmutató) ügyről tárgyaló gyűlések anyaga miért ide, a szervezetek kiépítését magába foglaló fejezetbe került? Miért nem éppen a gyűlés tárgya szerinti másik tematikus fejezetbe? Más oldalról: megéri-e ez a „tematikusság” — mely majdnem a mai tömegszervezetek reszortfeladatainak rendjét követi, — azt, hogy márciusi (12. sz.), majd májusi (13. sz.) és június–júliusi (14. sz.) keltezésű, s tartalmukban természetesen különböző időpontok más-más problémájáról valló források kerüljenek egy alfejezetbe egymás mellé? Vagy mennyiben választhatók szét pl. a II/B alatt (Politikai agitáció és propaganda) közölt gyűlésekről készült beszámolók a párt szervezeti kiépítésétől, vagy a tatabányai pártszervezet határozata alapján megtartott „oktató” előadások miért neveztetnek ki a regesztában „politikai” előadásokká, s kerülnek az agitációs fejezethez? (tanítók, orvosok tartották, s a gyűlések tematikájáról itt a forrás nem beszél — 25. sz.). Hiszen nyugodtan kerülhetett volna akár a IV. fejezet (Művelődésügy . . .) egyik fejezetének dokumentumai közé.

Sorolhatnánk a dokumentumok tömegét, melyeknek e tematikai rendben legalább 2–3 helyet találhatnánk, s melyek eleve bizonyítják, hogy semmi értelme nincs az ilyen túl didaktikus felosztásnak, az ilyen elrendezés csak megnehezíti a kötet tudományos felhasználását. (Nem is szólva arról az esetről, amikor a dokumentumnak azt a részét, mely nem illeszkedik a tematikus fejezetcím alá — kihagyják a közreadók.)

Egyébként is úgy érezzük, hogy végig kellene gondolni: mennyiben és milyen esetekben fogadható el egyáltalán tudományos szempontból a források „tematikus”, tehát nem időrendi kiadása. Mindenesetre a komáromi kötetben például épp a forradalmi események fejlődésének dinamikussága tűnik el, az, hogy adott problémák, vagy kérdéskörök hol előtérbe kerülnek, hol visszaszorulnak. Az események fejlődésének leglényegesebb vonása, hogy a gazdasági, politikai, kulturális életben az azonos időben lefolyó történések szoros egységben vannak, s fejlődésük együttes, állandó összhatásban van; s ez az összhatás szűkebb gazdasági-társadalmi vagy közigazgatási egység (megye, vagy több megyét magában foglaló vidék) helyesen kiadott történelmi dokumentumaiban talán még jobban érzékelhető lehet, mint az országos központi eseményeknél. A fő fejlődési vonalak akkor látszanak, ha *adott időpontban* az adott terület vagy politikai szervezet különböző problémáiról valló különböző tárgyú dokumentumok állnak egymás mellett. Így látható a társadalmi-politikai élet kérdéseinek összefüggése az adott pillanatban, s így látható majd — esetleg a néhány hónappal későbbi anyagoknál — az egyes problémák előtérbe kerülése, súlyossá válása.

Az iratokat a kronológiából kiszakító tematikus elrendezésű dokumentumkiadvány a valóságban más-más időpontban — más-más okok miatt — fontossá vagy kevésbé fontossá váló kérdéseket mereven egymás mellé sorakoztatja, és óhatatlanul statikus képet ad a történelemről.

Ha korábban igyekeztünk bizonyos különbségtételt tenni a forráskiadványok műfajai (szigorúan szaktudományos, tudományos ismeretterjesztő) között, azt hiszen

nem túlzás azt állítani: a tematikus iratrendezés — felfogásom szerint — kevéssé felel meg akár az egyik, akár a másik műfaj követelményeinek. Ezt a megoldási módot talán egyedül azok a munkák engedhetik meg, melyek célja: bizonyos, a kulturális élet egyéb területein igen fontos, jó értelemben vett *propagandisztikus* szempontoknak megfelelni.

Nem kívánunk kitérni arra, hogy miért vált ennyire „elfogadottá” a tematikus iratrendezés, mennyire vezethető ez vissza egy, a propaganda-szempontokat gyakran túlzottan a szaktudományos megfontolások elé helyező korábbi legújabbkori forráskiadványaink gyakorlatára, s milyen „finomításokkal” (adott kronológiai egységen belüli tematikai csoportosítások, vagy: kronológiai rend, de megszabott „fővonal” alapján történő válogatás stb.) él tovább mai kiadványaink egy részében is. Sajnos különösen egyes munkásmozgalomtörténeti kiadványok tesznek félre kissé talán könnyű szívvel bizonyos tudományos megfontolásokat, s készülnek csakis propagandisztikusan népszerűsítő igénnyel. Noha itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy épp a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 1919-es kötetei (VI/A, VI/B) követik legjobban a helyes kronológiai rendet. S épp ez a két kötet oldja meg teljesen a tematikus érdeklődés kielégítésének lehetőségét: a téma szerinti elrendezés helyett a kötet végén közöl egy tematikus mutatót, mely alapján bárki percek alatt megtalálhatja a Tanácsköztársaság öt érdeklő, művelődési, gazdasági stb. kérdéseiről kiadott dokumentumokat.⁹ Ezért is igen sajnálatos, hogy a helyi forráskiadványok összeállítói — s tegyük hozzá: lektorai — nem mindig gondolták végig a kötetek belső felépítésének történetileg legmegfelelőbb rendjét.

Archeográfiai megmunkálás

Mint említettük, legújabbkori történeti forrásaink kiadására vonatkozó szabályzatunk nincs, az újkori iratanyag közlési rendjét utoljára 1920-ban, a Fontes-sorozat köteteinek kiadásakor állapították meg.¹⁰ Részben a közreadási szabályzat hiánya, részben a szerzők felkészületlensége tükröződik egy sor központi iratkiadványon, s ezt érezzük néhány helytörténeti kötetnél is. Ez utóbbiak esetében a legtöbb probléma az iratmeghatározásnál adódik. Az irat sorszámát, keltezését, az irat fajtáját és tárgyát közlő regesztát a kiadványok egy része nem adja meg, illetve ezek szerepét félreérti. A Szabolcs-Szatmár megyei kötetben például igen nehezen választhatók el egymástól a dokumentumok, amelyek nem is kaptak sorszámot. Regesztát csak az iratok elé tettek, az újságcikk-közlemények élén „cím-szerű” mondatot találhatunk, melyről ritkán tudtuk eldönteni: a közreadótól származik-e, vagy pedig az újságcikk eredeti címe volt-e. Ráadásul a közreadók a tipografizálásra sem ügyeltek: az iratok — egyébként sem mindig pontos — regesztáit ugyanazzal a betűtípussal szedték, mint a „címeket”, és az egyes újságcikkeken belüli alcímeiket. (Különösen akkor zavaró ez, amikor egy közölt újságcikken belül 15 alcímet találhatunk.) Másutt a belügyi népbiztos egymondatos táviratának szövegét nyomják ugyanazzal a betűvel, mint a regesztákat és a „címeeket”

Hasonló hibákkal gyakran találkozhatunk a Komárom megyei és a Heves megyei forráskiadványokban is. Az előbbi kötetben nincs mindig összefüggés az egy szám alá vont *a)*, *b)* stb. jelzéssel ellátott dokumentumok között, a regeszták pedig igen sok esetben vagy forrásleírások vagy a szerkesztők által az iratnak adott pusztá „címek”. Az

⁹ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai VI. kötet 1–2. rész. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. — 1919. augusztus 1. (Összeállította: Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella. A függelékét összeállította: Milei György.) Bpest, Kossuth Kiadó. 1959. 1960.

¹⁰ A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai. Melléklet a Századok 1920. évi folyamához. Bpest. 1920.

egyik regesztában például ezt olvashatjuk: „Megeszerzte — hihetetlen rövid idő alatt — megalakulnak a proletárdiktatúra hatalmi szervei, a munkástanácsok, létrehozzák hivatali apparátusukat és átveszik az ügyek intézését” (8. sz.). Valójában az e szám alatt közölt *a), b), c), d)* dokumentumok a megyei lapok tudósításai, melyek beszámolnak egy-egy helység munkástanácsának megalakulásáról. És ezek mellé az összeállító idecsatolja a héregi munkástanács megszervezéséről felvett jegyzőkönyvet. Másutt is úgy látszik, hogy a közreadó inkább a dokumentumok tartalmi általánosítását adja a regesztában, mintsem tárgyának megjelölését. Így kerülnek azután nemcsak különböző fajtájú (újsághírek, meghívók, jegyzőkönyvek), de különböző tárgyú dokumentumok is egy-egy regeszta alá. — Hasonló példákat sorolhatnánk a Heves megyei kötetből is: így az egri polgármester és a főjegyző jelentését arról, hogy a dohánygyári munkások között két budapesti agitátor tevékenykedik, a következő címmel látják el a szerkesztők: „Budapesti agitátorok az egri dohánygyárban” (7. sz.). Később regesztaként az eredeti újságcikk-címek szerepelnek (pl. „Lenin” — 14. sz.).

Természetesen itt is tehetünk különbséget szaktudományos illetve ismeretterjesztő műfajú kiadványok szerint. Ez utóbbiak esetében sem látszik azonban indokoltnak, hogy alapvető tudományos követelményekből engedjenek a kiadók. Az itt tárgyalt esetekben egyébként sem arról van szó, hogy egyszerűsítsenek, közérthetőbbé tennék e kifogásolt közléssel a dokumentumokat, hanem éppen nehezítik a nem szakember számára az iratokban való eligazodást. Nem is mindig kevesebb archeográfiai eligazítást adnak, — hanem rosszat.

Örvendtes a Pest, a Borsod és Békés megyei forráskiadványok példás szerkesztése. Mindhárom esetben a közlés szigorú logikát követ. S hogy az ismeretterjesztés szempontjai a tudományossággal mennyire összeegyeztethetők, azt épp a Pest megyei kötet bizonyítja. A regeszta elé az irat mondanivalóját kiemelő — eltérő tipográfiájú — cím-szerű, a szövegből vett idézetet illesztettek. A Nemzeti Tanácsnak a városi főtisztviselőkhez a hatalomátvételtől intézett körlevele előtt a következő szövegből vett mondat áll: „A Nemzeti Tanács . . . átvette a hatalmat”. Ezzel valóban az iratközlés rendjének megsértése nélkül — olvasmányosabbá tudták tenni a kötetet.

Helyesen teszik a kötet sajtó alá rendezői, — csakúgy mint a Borsod megyei kötet esetében —, hogy a szövegeket az eredeti helyesírással közölték. Talán sehol sem érezheti annyira az olvasó, hogy az egységes helyesírási szabályzat megjelenése után a forrásokat betűhíven kell közzétenni, mint a vidéki iratok kiadásánál. Itt érzékelhetjük legjobban: az iratok írásmódja mennyire mutatja a különböző fokú irattermelő szervek illetve magánszemélyek műveltségbeli szintjének eltérését. Különösen a forradalmi időszakban kap ez jelentőséget, amikor egyik napról a másikra egyszerű munkásemberek jelentései, feljegyzései, panaszaik kerülnek a megyei direktóriumhoz. Arról nem is szólva, hogy az olvasó csak örül, ha a források az eredeti írásmód által is érzékeltetik a korszak levegőjét. Az ilyen kiadványokat mind az ismeretterjesztés, mind a kutatás igen jól hasznosíthatja.

*

Ezek az észrevételek, — melyeket a forráskiadás kérdéseivel kapcsolatban tovább bővíthetnénk, — bizonyára más, újabb jellegű — a forráskiadás módszere körébe vágó — megjegyzésekkel bővílnének, ha más témájú, más célzatú legújabbkori forráskiadványokat is számba vennénk. Nem lenne érdektelen, ha az ilyen természetű vizsgálódásokat — most már a legújabbkori tárgyú forráskiadványok szélesebb körére kiterjesztve — továbbfolytatnók. Ez az egyik alapfeltétele ugyanis annak, hogy legújabbkori történetünk forrásanyaga mind szélesebbkörűvé, következtetései pedig kissé megalapozottabbakká váljanak.